

УДК 808.3-55.01

І. О. Іншакова

ЯВИЩЕ МНОЖИННОЇ СЛОВОТВІРНОЇ МОТИВАЦІЇ В МОВОЗНАВСТВІ

Іншакова І.О. Явище множинної словотвірної мотивації в мовознавстві.

У статті йдеться про множинну словотвірну мотивацію в лінгвістиці, її специфіку в українській мові. Полімотивація – результат історичного розвитку слова (групи слів). Виділено основні види множинної мотивації в українській мові.

Ключові слова: словотвірна мотивація, дериват, полімотивація.

Иншакова И.А. Явление множественной словообразовательной мотивации в языкознании.

В статье рассматривается множественная словообразовательная мотивация в лингвистике, ее специфика в украинском языке. Полимотивация – результат исторического развития слова (группы слов). Выделены основные виды множественной мотивации в украинском языке.

Ключевые слова: словообразовательная мотивация, дериват, полимотивация.

Inshakova I.O. The phenomenon of multiple wordformation motivation in linguistics.

The article deals with the multiple wordformation motivation in linguistics, its specificity in the Ukrainian language. Polymotivation – the result of historical development of a word (group of words). The basic kinds of multiple motivation in the Ukrainian language after Z.S.Kasparyshyn are allocated.

Key words: wordformation motivation, derivative, polymotivation.

Центральне, специфічне поняття словотвірної системи – поняття словотвірної мотивованості (похідності), тобто синхронічного виведення одного слова (мотивованого) з іншого (мотивуючого). Мотивованість слова – відповідність значення слова його звучанню: у мотивованих словах значення й звучання перебувають у відношеннях обопільної причинної зумовленості.

Похідна основа може перебувати в мотиваційних відношеннях не з однією, а з двома (рідше – більше) твірними основами. Такі відношення називають відношеннями множинної мотивації (або похідності).

Множинність мотивації характерна для словотвору різних частин мови. Але множинну мотивацію мають деривати лише в тих випадках, коли похідне в одному й тому ж значенні може бути співвіднесене й за формою, і за змістом з різними твірними.

Що стосується різних способів морфологічного словотвору в сучасній українській мові, то вона відображається, зокрема, у можливості пояснення утворень типу *безавторитетний* як префіксальних (*авторитетний – без-авторитетний*), суфіксальних (*без авторитету – безавторитетний*) або як конфіксальних (*авторитет – без-авторитет-ний*).

Історичний підхід до поняття похідності не виключає того, що вона може змінюватися, зникати, знову набуватися, навіть передбачає такі зміни як можливі. Залежно від того, як складаються системні відношення в словотворі, похідність слова може виявлятися чи не виявлятися в той або інший період історії мови. Характер похідності залежить від системи словотвірних відношень.

Історичний характер похідності виявляється не тільки в можливості її зміни, втрати й поновлення, але й у можливості так званої багатопохідності й неєдиної мотивації. Проблема полімотивації неоднозначно розв'язується на сьогодні лінгвістами. Діаметрально протилежне трактування явища полімотивації відбувається, на наш погляд, з двох причин:

1) наука накопичила недостатньо фактів, які б окреслили межі множинної мотивації в мові;

2) на сьогодні множинна мотивація не має своєї теорії, хоча пошуки в цьому напрямку ведуться інтенсивно [5, 23].

Дискусія про реальність / нереальність множинної мотивації похідного слова в сучасній мові продовжується і зараз (див. праці В. Б. Лопатіна, І. С. Улуханова, О. А. Земської, О. І. Моїсєєва, О. С. Кубрякової, І. О. Ширшова та ін.).

Похідне слово утворене, як правило, на базі конкретного слова. Однак у ході розвитку мови похідне виявляє здатність встановлювати відношення з іншими словами. Пізніше можуть бути різні результати такого роду процесів: слово втрачає нові відношення й зберігає попередню мотивацію або, навпаки, слово втрачає первинні структурно-семантичні зв'язки й закріплює нові. У якийсь період можливе сполучення попередньої й нової мотивації, що в плані відношень певного періоду історії мови слід трактувати як неединичну мотивованість (співвіднесеність) похідного слова.

Множинність мотивації – не часткове явище, що лежить на периферії словотвірної системи, вона належить системі й породжується різноспрямованими зв'язками, які функціонують у словотворі.

Явище полімотивації вперше було описано В. В. Виноградовим і Г. О. Винокуром. Пізніше множинність мотивації розробляли В. В. Лопатін, І. С. Улуханов. Вони дали їй теоретичне обґрунтування.

Співвідношення похідного слова більш ніж з одним твірним отримало в лінгвістиці кілька різних найменувань. Наведемо терміни цього явища:

- 1) омонімія словотвірної форми (Г. О. Винокур, М. М. Шанський),
- 2) ендоцентрична омонімія (Д. Ворт),
- 3) множинність мотивації (В. З. Лопатін, І. С. Улуханов),
- 4) чиста словотвірна омонімія (П. А. Соболева),
- 5) множинність словотвірної структури слова (О. М. Тихонов),
- 6) поліструктурність (С. Л. Гінзбург),
- 7) множинна похідність (О. А. Земська),
- 8) синкретизм (О. І. Моїсєєв).

Різноманіття термінів відображає інтенсивні пошуки теоретичного розв'язання проблеми [5, 17].

У сучасній американській лінгвістиці це явище отримало назву **ambiguity** ("двозначність" або "обопільність"), див.: D.S.Worth. *Ambiguity in Russian derivation // The Slavic word. Proceedings of the international slavistic colloquium at the University*. 1970. Д. Ворт, однак, використовує цей термін більш широко, об'єднуючи в ньому два різновиди – "ендоцентричний" (неединичність мотивації в нашому розумінні) і "екзоцентричний" (збіг у звучанні утворень від різних слів різних коренів, які аналогічно звучать). Пор., наприклад, у російській мові: *дорывать* від *дорвать* і *дорыть*. Останнє – цілком інше явище: утворення такого типу – різні слова (омоніми) [4, 93].

Реальність явища неединичності словотвірної мотивації безперечна. Специфіка в тому, що замість одного мотивуючого в похідному слові ви-

являється одночасно два й більше цілком конкретних мотивуючих. При суворому системному підході до словотвірного аналізу констатація цього явища неминуча. Вагомим аргументом на користь його є значний фактичний матеріал у докторських дисертаціях В. В. Лопатіна, О. І. Моїсеєва, О. М. Тихонова, І. С. Улуханова, О. П. Єрмакової, які не вважають за можливе у ряді випадків давати однозначну відповідь щодо співвідношення мотивуючого й похідного слів.

Значне місце питанням полімотивації відведено в працях М. М. Шанського, І. І. Ковалика, О. С. Кубрякової, В. Ф. Черепанової, І. О. Ширшова, Ф. Г. Коровіна, А. С. Авакової, В. М. Немченко, З. І. Шаталової, С. М. Васильченко. Ряд цікавих спостережень міститься в статтях Р. С. Манушаряна, О. М. Кім, Р. А. Сафарової, С. Кураєвої та ін. Однак, за справедливим зауваженням О. М. Тихонова, явище множинності мотивацій вивчене недостатньо. Дослідження його необхідне для повноти опису словотвірної системи мови, у якій воно посідає досить значне місце, з ним пов'язаний ряд важливих проблем теорії словотвору.

Множинність словотвірної мотивації – об'єктивно існуюче явище, що спостерігається при дериватологічному аналізі похідних слів. Причина виникнення полімотивованості – різна спрямованість семантичних зв'язків похідного слова й асиметричний дуалізм лінгвістичного знака. Множинність словотвірної мотивації – можливість деривата встановлювати формально-семантичні відношення з двома й більше мотивуючими [2, 17].

З урахуванням частиномовної належності мотивуючих слів, З. С. Каспришин виділяє такі основні види множинної мотивації в українській мові: 1) десубстантивно-девербальний, 2) десубстантивно-деад'єктивний, 3) деад'єктивно-девербальний, 4) десубстантивно-деад'єктивно-девербальний, 5) внутрівербальний. Наприклад, десубстантивно-деад'єктивний вид мотивації – словотвірні типи іменників на **-ник, -овик / -евик, -овник / -івник, -аник / -яник**. Найбільш продуктивним є словотвірний тип іменників на **-ник**, мотивуючими для яких виступають іменники й однокореневі прикметники з суфіксом **-н-**.

На думку автора, можна виділити невелику групу дериватів з потрійною мотивацією. Наприклад: *гріх, грішити, грішний – грішник*. У таких випадках яскраво виражена потрійна мотиваційна співвіднесеність (з дієсловом, віддієслівним іменем, прикметником). Припускається кваліфікувати як тримотивовані всі іменники на **-ник** сучасної української мови, якщо цьому не перешкоджають семантичні показники.

Розглядаючи полімотивованість у рамках конфіксальних дериватів, дослідниця робить висновок, що множинність мотивації притаманна в основному похідним, які містять у своїй структурі префікси, що корелюють із прийменниками, зрідка – власне іменні префікси. Наприклад, десубстантивно-ад'єктивний вид мотивації: *без-...-ник, під-...-ник, поза-... -ник, над-... -ник, до-...-ник, від-...-ник, на-...-ник* та ін.

Можлива мотивація синтаксично оформленими прийменниково-відмінковими сполуками й прикметниками на **-н-** або з нульовим суфіксом: *без бога, безбожний* – *безбожник*. Аналогічний характер мотиваційних відношень притаманний похідним назвам осіб із префіксами **під-, від- поза-, над-, до-, на-:** *підводник, підсудник, позашкільник, відлюдник*.

Десубстантивно-девербальний вид об'єднує імена осіб із префіксами **спів-, не-:** *співпрацівник* (працівник, співпрацювати). До мономотивованих відсубстантивних утворень належить, наприклад, *співрозмовник*.

Автор наводить приклади мотивації з дієслівними й ад'єктивними основами *невірник* (не вірити, невірний), з субстантивними – *співтраpezник* (траpezник, траpezа). Полімотивованість характерна й для похідних з іншомовними префіксами **контр-, анти-, нео-:** *неоплатонік* (платонік, неоплатонізм).

На думку дослідниці, діапазон полімотивацій в іменників зі значенням особи від двох до п'яти. Переважний різновид мотивації – бімотивація [2, 17].

У ряді випадків важко визначити, на базі якого слова утворене похідне, оскільки однаково можливі його зв'язки з кількома словами. Правильніше вказати на подвійну можливість словотворення, ніж дати однозначне рішення. "Специфіка словотвору – у його багатоплановості, у різнобічності його зв'язків, а тому будь-який однобічний розгляд процесів словотвору перестає відображати фактичний стан справ і суттєво обмежує власну проблематику словотвору" [3, 346].

Отже, множинність мотивації похідних є результатом історичного розвитку слова (групи слів) і може стати активним мовним фактором, оскільки вона представляє свого роду «інкубатор», у якому народжуються потенційні зразки новоутворень [1, 10-11].

Література

1. Балалыкина Э. А. Русское словообразование / Балалыкина Э. А., Николаев Г. А. – Казань: КГУ, 1985. – 184 с.
2. Каспришин З. Е. Множественность словообразовательной мотивации в современном украинском языке: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Каспришин З. Е. – К., 1989. – 17 с.
3. Кубрякова Е. С. Словообразование / Кубрякова Е. С. // Общее языкознание / ред. Б. А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – С. 386-394.
4. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика / Лопатин В. В. – М.: Наука, 1977. – 315 с.
5. Ширшов А. И. Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке / Ширшов А. И. – Ростов н/Д: РГУ, 1981. – 117 с.